



## **DANASÎNA TEFSÎREKE BI KURDÎ NÛRA QELBAN, MELE MIHEMEDÊ ŞOŞİKÎ**

**Hayreddin KIZIL<sup>1</sup>**

---

Gelê Kurd ji serdema Xelifeya Duyemîn Hz Umer ve Îslam wekî dîn pejirandiye. Ji wê serdemê heya niha ji nava Kurdan gelek alim û zana derketine û hê jî derdikevin. Lê mixabin berhemên dînî yên bi zimanê Kurdî gelek kêman in. Heya serdema me di medreseyan de ji bilî çend pirtûkan her wekî “Nehcu’l-Enam”a Mele Xelîlê Sêrtî, “Eqaîda Îman”a Ehmedê Xanî pirtûkên dînî yên Kurdî tunebûn.

Lê di van salên dawî de çi fiqih, çi eqaîd, çi siyer, derheqên mijarên dînî de gelek pirtûkên Kurdî derdikevin. Di nav van berheman de derheqê Qur’ana Kerîm de jî pirtûk hene. Heya niha çi Kurmancî çi Zazakî gelek mealên Kurdî li Tirkiyeyê hatine nivîsîn. Lê berhemên bo tefsîra Qur’anê kêman in. Heya niha Tefsîra Şîrîn û Beyana Qur’anê û hin nivîsên di kovaran de hebûn, vê dawiyê tefsîreke berfireh jî derket. Navê vê tefsîra berfireh ku ji şeş cildan pêk tê, Nûra Qelban e. Derketina “Nûra Qelban” valahiyeke girîng dagirt.

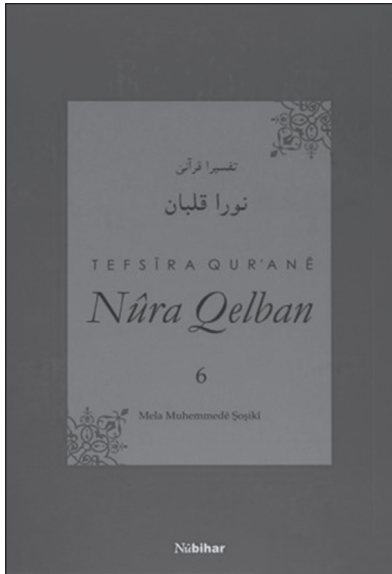
Di vê nivîsê de jî em ê Nûra Qelban bidin nasîn. Nivîskarê vê tefsîrê Seyda Mele Mihemedê Şoşikî ye. Tefsîr ji alî Şoşikî ve bi herfên Erebi hatiye nivîsîn, ji bo çapê hatiye latînzekirin. Ji nav weşanên Nûbiharê de derketiye. Hemû cildên tefsîrê di carekê de nehatin çapkirin. Di nava çar salan de çapa wê tamam bû. Dîroka çapa cildan û hejmarên cildên wan wiha ne:

Cilda yekemîn, ji 693 rûpelan pêk tê, heya niha du caran hatiye çapkirin, çapa yekem 2010an de çapa duyem di 2014an de bûye.

Cilda duyem ji 728 rûpelan pêk tê, di 2011an de çap bûye.

---

1 Alk. Doç. Dr., Zanîngeha Dicleyê Fakulteya Îlahiyatê. hkhayreddin@gmail.com



Cilda sê, yemji 711 rûpelan pêk tê û di 2011an de çap bûye.

Cilda çarem ji 672 rûpelan pêk tê di 2012 an de çap bûye.

Cilda pêncem ji 608 rûpelan pêk tê, di 2013an de çapbûye.

Cilda şeşem ji 862 rûpelan pêk tê di 2014an de çapbûye.

Ji hejmara cildan û rûpelên wan diyar dibe ku Nûra Qelban firehtirîn tefsîra Kurdiya Kurmancî ye. Em dikarin vê tefsîrê ji nav weşanên Kurdî yê li Tirkîyeyê wekî pirtûka herî stûr qebûl bikin.

Tevî sitûrbûna xwe jî zimanê tefsîrê hêsan e. Ji alî bikaranîna peyvyan ve jî serkeftî ye. Zû jê tê fêmkirin. Şoşîkî jî aliyê peyvên modern ve jî biserketî ye. Mentîqa zimanê Kurdî di

hevokên tefsîrê de xwe dide der. Di gelek cihan de wî bi xwe, peyvên nû jî dariştine. Dibe ku ji ber tefsîrbûna wê be, peyvên Erebbî tê de gelek in lê hevoksazî û peyvsazîya wê dîsa Kurdî ye. Ji xwendina tefsîrê tê fêmkirin ku Seyda xwe ji bo bikaranîna zimên pir neêşandiye. Çawa fikiriye wisa jî nivîsiye. Ev tişt di nav nivîskarên Kurdî yê li Tirkîyeyê de pir nayê dîtin. Ji ber ku em nivîskarên Kurdan ên Tirkîyeyê perwerdehiya xwe bi Tirkî dibînin li dû vê perwerdehiyê bi Kurdî dinivîsin. Ji ber vê yekê heke em bi baldarî nenivîsin, bandor û mentîqa Tirkî di hevokên me yê Kurdî de xwe didin der.

Di destpêka tefsîrê de derheqê jiyana wî de agahî heye. Dîsa di dawîya cilda şeşemîn de Seyda bi xwe derheqê jiyana xwe de agahî dide. Li gorî van agahiyan nivîskarê Nûra Qelban Seyda Mela Muhammedê Şoşîkî (bi navê xwe yê nasnameyê Mehmed Edebali bi eslê xwe ji gundê Binêrveya (Ekmekli) li ser qezaya Erûha Sêrtê ye. Bavê Seyda, ji ber sedemên siyasî û aborî bi tevî malbata xwe re ji gundê xwe diçe bi bal bajarê Zaxoyê ve. (c.I, r.4)

Seyda, di sala 1931ê de li Zaxoyê hatiye dinê. Piştî çend salên li Zaxoyê dîsa vedigerin gundê xwe. Li wê derê di heştaliya xwe de Qur'anê xitim dîke (c.I, r.4), ji pazdesaliya xwe pê de ji bo xwendinê gund bi gund, bajar bi bajar digere. Bi hezar zehmetî û cefayan perwerdehiya xwe diqedîne. Gelek salan li Serhedê maye.

Piştî ku Seyda, xwendina xwe diqedîne li gundê Şoşîkê dest bi dersdana feqîyan dîke. Gelek feqî li cem Seyda dixwînin û îcazeya xwe li ba wî digirin (c.I, r.4).

Heke em li naveroka tefsîrê binêrin em ê bibînin ku di destpêka tefsîrê de piştî besmele, hemdele û salweleyê derheqê ilmê tefsîrê û derheqê dîroka Qur'anê de hin mijar

hene. Seyda li vir ta' rîfa/pênasîna Qur'anê dike, navên Qur'anê dide. Dîsa li heman cîyî di derheqê nizûl û teqşîma Qur'anê jî de jî agahî hene. Piştî her du mijaran bo sebêba fêmkirina (esbab-ı nuzûl) ayetan jî hin tiştan dinivîse. Ango ji bo baştir fêmkirinê divê mu'min bizanibe ku ayet an jî sûre ji bo çi nazil bûne. Ji vê mijarê re di ilmê usûlê tefsîrê de "esbab'un-Nuzul/ sebebên nizûlê" tê gotin. Seyda li vir bi Kurdiyeke fesîh û zelal, rêgezeke sebebên nizûlê jî daye:

"Ji ber vê qasê zanîna sebebê nizûla wê ji bo fêmkirina ayetê ehemmiyeteke mezin û feydeyeke zehf çêdike. Lewra sebebê nizûlê sebebê qanûn-danînê beyan dike û ji bo fêmkirina ayetê jî dibe alîkar. Heke çiqas îtîbar bi gelemperbûn û ûmuma lefzê be, ne ji ber xususiyeta sebebê ye: jî lê belê tê de hîkmeteke mezin xuya dibe. (c.I, r.7)"

Piştî vê mijarê derbasî mijara komkirina Qur'anê dibe. (c.I, r.7-9) Li wir derbarê çapa Qur'anê di metbeeyan de jî agahî heye. Li gorî agahiyên wî cara ewil li Bendeqiyeyê di sala 1530ê zayînê de Qur'an li metbeeyê çap bûye. Li pey wê dîsa li bajarê Petersbûrgê ya Rusyayê di sala 1787ê zayînê de çapeke nû çêbûye. Qur'an di sala 1877an de li Stenbolêjî li tebê ketiye. (c.I, r.9)

Piştî qedandina agahiyên zanistî Seyda, du sedemên nivîsandina tefsîrê bi zimanê Kurdî dibêje. Bi nivîsîna wî sedema yekemînew e ku "teleba efwa xwe ji Rebbê xwe ye" (c.I, r.10-12). Sebêba duduyan jî: "Nuqsaniya şî'ar û muqaddesatên dînê Îslamê yê bi zimanê Kurdî ye (c.I, r.10)

Seyda li cihê sedema yekemîn bi Kurdiyeke xweş duayeke gelek dirêj nivîsiye. Hin cihên ji duaya wî ev in:

Hey miskînê xetakar! Tu dibînî ku zeman bi doqmaqê hesinî derbe li ser derbe li te dide, te dide ber qîl û gezan, goştê te hildikişîne, bi kelpetanê şev û rojan te birîndar dike, bi neştera saet û saniyeyan te gêj û mêj û perîşan dike, bi êş û janan ev xeflet bes e. (c.I, r.11)

Hey xafilê xetakar! Bes e. Ferzamuhal te malê dinyayê tev bi destxist û te zeman rayî xwe kir. Bi yeqînî bizane ku para te têra zikê te ye, libasê te sitirkirina çermê te ye. Eynî ev qeder ji her feqîrî re diqede. Nexwe eqlê te nexweş e, bextê te reş e. Lewra tu ji nesîhetên Pexemberê Îslame direvî. (c.I, r.11)

Êdî xeflet û xetayên te bes in; çira tu, ji tebdila zemanî, ji derketina rojê û bi ava we çûna wê, ji avabûn û xirabûnê, ji bûyîn û birinê, ji karwanê emîr, wezîr, feqîr, heqîr û esîran yê ku diçe çala mirinê îbretê nagirî?! (c.I, r.11)

Hewar û heviya me tu yî, ya Rebbilalemîn!

Xwedayê min! Ya Rebbê me, em bi nûra wechê te ye kerîm û bi selteneta te ya ezîm ji te ricakar in. Ya Rebbî! Tu, tewbeyeke sadiq, ricû'eke xalis, îmaneke kamil, mihebbeteke safî, şewqeke şafî, rexbeteke bi ber dergehê te ve, rexbeteke dilovanî, rizqekî bi bereket, bi lezginî rakirina belayê, lisanekî zakir, qelbekî şakir, bedeneke li

ser taetê sabir, zurriyeteke salih û tahir û hevalên mutteqî û Xwedênas bike nesîbê me! (c.I, r.11)

Ya ilahî! Em ji zate te yê muqeddes ji bo derdên xwe dermanî, ji bo nexweşên xwe şifayê, ji bo deynên xwe edayê, ji bo feqîrên xwe nimetan, ji bo mezlûmên xwe edaletê, ji bo belengazên xwe çareyê, ji bo esîr ûxerîbên xwe xilasîyê, ji bo mezlûmên xwe yên di hebs û zindanan de serbestberdanê, ji bo mirovên xwe yên bêweled ewladan, ji bo mirovên xwe yên gunehkar tobe û hidayetê, ji bo talibên xwe yên ‘ilmê sehlkirinê, ji bo her hêviya rewa û meşrû serkeftinê dixwazin. (c.I, r.12)

Ya ilahî! Duayên me qebûl bike, ricaya me hasil bike, me li ber dijminê me û li ber nefis û şeytanê mel’ûn perîşan neke. Ya Rebbî! Ya Xwedayê min yê ku bi hewara hewarxwazan ve teyî, ya Xwedayê min yê ku bersiva gaziya yên di tengiyê de didî, bi hurmeta kelimê xwe yê qedîm duayên me qebûl bike. Amîn! Selat û silav li ser mezinê me Muhammed, ehl û hemû sehabiyên wî bin. (c.I, r.12)

Seyda sedema duduyan jî kêmbûna pirtûkên dînî yên bi zimanê Kurdî nişan dide. Li gorî wî kêmbûna pirtûken dînî yên Kurdî eybeke mezin, gelek şermezarî û fehêt e. Seyda dîsa bi Kurdiyeke xweş wisa didomîne:

“Hal ev e ku birayên me Kurdên Mislîman çawa ji civatên wan yên berbiçav, ji mêjû û serbûheriyên wan yên pêş tê xuyan ku ew zehf talib û bendewarên dînê heq; dînê Îslamê bûne; rûh û eqlê wan, qelb û qalibê wan rengê xwe ji Îslamê wergirtiye. Tîrêj û ronahiya dîn di kurahiya rûhê wan de wek keskesor gul vedaye. Ji xeyrî çend kesên ehlê dalaletê ku ew mustesna ne. Heçî Kurdên din in, gulên Muhammedî di kasa qelbê wan de wek fidanan xwe hildîavêjin hewayê. Mêjû û serbûhêrî şahidên vê heqîqetê ne. Lê belê hewceyî avdanê ne, wek kehrûbayê/elektrîkê ne, lê belê hewceyî vêxistinê ne. (c.I, r.12)

Piştî agahiyên derheqê ilmê tefsîrê de, komkirina Quranê, sebeba nivîsandina tefsîrê bi Kurdî Seyda bi tefsîra E’uzu billahi mîneş-Şeytanir-recîm û Bismillahirrehmanirrehîmê dest bi tefsîra xwe dike.(c.I, r.15-16). Di dawîya tefsîra Besmeleyê de fikra alîman di bara Besmeleyê de dibêje û fezîleta wê jî dinivîse.

Mîna gelek pirtûkên tefsîrê, beriya her sûreyê, bi navê “Pêşexuyanî” sûreyê dide naskirin û derheqê wê de agahiyên dide. Di van agahiyên de navê sûreyê, hejmara ayetên wê, naveroka sûreyê, heke riwayet hebin sebeba nizûla wê û fezîleta sûreyê jî dinivîse.

Seyda jî ji bo şîrovekirina ayetan di tefsîra xwe de wek gelek tefsîran di destpêkê de ayetan dide. Li hin cihan li gorî mijarên naverokê, sernavek an jî şîreteke li ser ayetek an jî ayetan dinivîse. Wek mînak: “Wêrankirina Mizgeftan (c.I, r.150)”, “Guherandina Qibleyê (c.I, r.178)”, “Xeberê hûr bikolin, da ku hûn bi nezani, zirarê nedin tu kesî! (c.VI, r.217)”, “Xweda qedr û qîmetê dide weliyên xwe û dijminên xwe jî biçûk dixe (c. VI, r.256)

Li dû ayetan, mealên wan dide. Heke hebe sebeba nizûlê jî dide (c.I, r.144, 147, 186,

188). Heke di nava ayetan de têkîlî hebe ji bo mijar baştir bê fêmkirin têkiliya wan jî dide (c.I, r.396; c.VI, r.225).

Li hin cihan bi sernavên Pêşexûyanî, Îzahat (c.I, r.554, 558, 587), Hinek Meseleyên Fiqhî (c.I, r.354, 574) û bi gelek sernavan, li gorî wî sernavî agahiyên dide. Cudahiyek heye di tefsîrê de agahiyên li jorê di tefsîra Sûreyê Fatîheyê de nayin dîtin. Pêşexuyanî di destpêka Fatîheyê de tune ye. Di sûreyê Fatîheyê de piştî ayet û meala ayetan bi qasî bendekê sûreyê dide nasîn. Di rûpela 17 û 18an de ji bo Sûreya Fatîheyê kelîmeyên sûreyê dide û wateyên wan dinivîse. Di rûpela 18an û 19an de maneya îcmalî daye paşê derbasî tefsîrê bûye (c.I, r.18). Tefsîra wê jî di rûpelên 19-25an de dide. Di vê sûreyê de maneya Fatîhayê jî dide (c.I, r.25-26). Di dawiya sûreya Fatîheyê de hin hukmên Fatîheyê li gorî mezheban jî dinivîse.

Seyda ji gelek çavkaniyan agahî girtine. Lê di dawiya tefsîrê de listeya çavkaniyan tune ye. Bi tenê di nava tefsîrê de, li gelek cihan navê çavkaniyan derbas dibe. Li hin cihan bi tenê navên wan dane; li vir rûpel an jî cild nenivîsîne. Li çend cihan jî cihên wan hem bi cild hem jî bi rûpel dane. Hin navên çavkaniyên wî ev in:

Ebû Suûd, c.VI, r.275

Qadî Beydawî dibêje....c.VI, r.260

Qurtûbî dibêje....c.VI, r.268. Ji Qurtubî dîsa wergirtinek heye di c.I, r.35an de, li wir di jêrenotê de navê berhema Qurtubî tevî cild û rûpelan dane.

Dîsa cild 6, rûpel 649an de wergirtinek ji Teberî heye li wir jî cihê çavkaniyê daye.

Di hemû cildên tefsîrê de li gelek cihan, wergerên hedîsan, helbestan jî duayên ji Erebi hene:

“Xwedê Teala ji navbera evdên xwe rehmê tenê li rehmkeran dide.” (c.I, r.21) Ev wergera hedîsek e, ji Teberanî hatiye wergirtin.

Zînhar xwe ji zenê biparêzin! Lewra zen, axaftina derewtirîn e”. (c.VI, r.299)

“Hemû şey cîharen şehadet dide, dibêje; Xweda zatê Wî wahid e” (c.I, r.21)

“Xwedayê min! Tu heqiyê wek heq nîşanî me bide û lidûçûna wê bike nesîbê me û tu batilî jî wek batil nîşanî me bide û xwejêdûrkirina jê bike nesîbê me. Amîn!” (c.I, r.120)

“Nimêj şukr e, rojî û her qenciya ku tu bikî şukr e, şukrê baştirîn jî hemd e. (c.I, r.20) Li vir çavkanî jî daye.

“Lebbeyk Allahumme lebbeyk! Yanî wedayê min! Belê, ji te re, belê ji hukmê te re, belê ji fermana te re, belê ji kalamê te re!” (c.I, r.245)

“Xwedayê min! Belê, ji emrê te re, belê ji hukmê te re. Ti şerîkê te tune ne, bê guman hemd, nîmet û mulk ji te re ne, tu şerîkê te nîn in.” (c.I, r.248).

Me li jorê gotibû tefsîr bi herfên Erebi hatiye nivîsîn û dûre ji bo çapê hatiye latinîzekirin. Lê di latinîzekirinê de peyvên ji ayetan jî hatine latinîzekirin. Heya Sûreya Tûrê ev didome, lê ji vê sûreyê, cilda 6an, rûpela 273yan, şûn ve heya dawiya berhemê peyvên ji ayetan nehatine latinîzekirin û orjîjala wan hatine danîn. Divê ji bo resenbûna

berhemê di çapên din de, ayetên di cildên din de jî neyên latînîzekirin. Ji ber ku fonetîka Erebi û Kurdî ne mîna hev in û bi herfên latînî xelet tîn xwendin.

Seyda wek berhemên dînî bi besmele, hemdele, selwele û duayan dest bi tefsîra xwe kiribû. Dîsa, bi hamdele û salweleyê dawî li tefsîra xwe tîne. Lê li cihekî Ricanameyekê dide.

Di Şukirnameyê de ango di spasnameya xwe de spasiyên xwe ji seydayê xwe re, ji gundê Gilota û Şoşikê re, ji hemû gundên derdorê yên ku bûne sebebê perwerdehiya wî re dike. Dîsa ji wan re dia jî dike (c.VI, r.851). Li vir em wefadariya Seyda jî dibînin.

Seyda di dawiya tefsîra xwe de di cilda 6an, de di rûpela 852an saet û dîroka dawîbûna tefsîrê nivîsiye:

“Hemd ji Xweda (c.) re be, nivîsandina vê tefsîrê şeş salan dewam kir. Ev *Tefsîra Qur'ana Kerîm Nûra Qelban* di roja îne de, di saeta nehan de, di 23ê meha Zilqadeya 1429h. 21 Sermaweza 2008z. de bi dawî bûye. Ji van agahiyan tê fêmkirin ku wek çapbûna tefsîrê nivîsîna wê jî bi salan dewam kiriye.

Me di destpêkê de nivîsî ku em dikarin vê tefsîrê wekî siturtirîn pirtûka Kurdî qebûl bikin ku li Tirkîyeyê çap bûye. Ji ber vê ez bawer dikim ku ji bilî xebatên li ser rêbaza tefsîrê li îlahiyatan, çêkirin û amadekirina xebatên ji alî rêzimanî ve jî li beşên Kurdî jî dê bi kêr bîn. Di tefsîrê de ji bo mijarên rêzimanê gelek amûr hene. Li hin cihan dema ayetan şîrove dike li ser serf û nehwa Erebi jî disekine. Li van deran têgihên Kurdî bi kar tîne. Wek mînak: cînavk, navdêr, jêgirtek, dudanîti (c.I, r.118).

Lêkolîner dikarin li ser dariştina wî ya peyvan, bikaranîna wî ya tewang, ergatîvî, daçekan, xebatên zanistî amade bikin. Dîsa dikarin li ser hevoksazîya wî, gotinên pêşyan ên Kurdî yan jî biwêjên kurdî yên ku bikartîne bixebitin.